

РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Початкова освіта є тим фундаментом, на якому будується вся подальша освіта. Тому вона знаходиться в епіцентрі уваги всієї громадськості. За роки незалежності початкова освіта в Україні зазнала значних змін. Реформи в освітній галузі були спрямовані на оновлення змісту освіти, його навчально-методичного забезпечення.

Особлива увага приділялася роботі загальноосвітніх навчальних закладів сільської місцевості, зокрема сільській початковій школі. Значний вклад в дослідження питань організації навчально-виховного процесу сільської початкової школи внесли В. Кузь, В. Мелешко, Л. Присяжнюк, Н. Присяжнюк, О. Савченко та ін.

Мета статті – розкрити особливості розвитку початкової освіти та сільської початкової школи за роки незалежності України.

16 липня 1990 року Верховна Рада України проголосила Декларацію про державний суверенітет України, а 24 серпня 1991 року республіканський парламент майже одногосно ухвалив Акт проголошення незалежності України. З цього часу Україна самостійна у визначенні освітньої політики.

Розпочинається період національного відродження державності, культури, освіти. Оновлюється зміст освіти (програм, підручників), вчителям дозволено вилучати з підручників заідеологізовані матеріали, наповнювати навчально-виховний процес народознавчим матеріалом. Додатково відкрито й відновлено 367 україномовних шкіл. У навчальних планах збільшено кількість годин на вивчення української мови, введено вивчення української мови в школах з молдавською, угорською та іншими мовами навчання, запроваджено поділ класів на групи при вивченні української мови й літератури в російських школах тощо.

10 серпня 1990 р. Міністерством освіти УРСР було схвалено підготовлену науковим колективом НДІ педагогіки УРСР проект Концепції середньої загальноосвітньої національної школи України.

Значну науково-методичну допомогу в розвитку освіти в сільській місцевості надає лабораторія сільської школи Інституту педагогіки НАПН України, утворена в 1991 році. Наукові дослідження співробітників лабораторії спрямовані на обґрунтування особливостей функціонування сільських загальноосвітніх навчальних закладів, розроблення моделей розвитку шкіл різних типів, організацію профільного навчання в старшій школі сільської місцевості. За результатами досліджень науковців видано навчальний посібник «Варіативні моделі розвитку сільських загальноосвітніх навчальних закладів» (2014 р.).

Проблеми сільських загальноосвітніх навчальних закладів неодноразово заслуховувалися на колегії Міністерства освіти України, відображені в постановах Кабінету Міністрів України.

8 жовтня 1998 року Колегія Міністерства освіти України розглянула питання «Про стан та перспективи розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості» і ухвалила: забезпечити функціонування оптимальної мережі загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості; в сільських населених пунктах, де відсутні школи, відкрити початкові школи або комплекси «школа – дитячий садок»; зміцнити навчально-матеріальну базу загальноосвітніх навчальних закладів; закріпити за сільськими школами земельні ділянки, забезпечити моніторинг і корекцію стану здоров'я школярів і педагогічних працівників сільської місцевості, постійне медичне обслуговування учнів та вчителів загальноосвітніх навчальних закладів; забезпечити цільове направлення на навчання до вищих навчальних закладів випускників середніх шкіл сільської місцевості та ін. [11, с. 3].

На покращення роботи сільських загальноосвітніх навчальних закладів спрямовані постанови Кабінету Міністрів України «Про трудове навчання та виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів», «Про організацію підвезення учнів та вчителів сільських загальноосвітніх навчальних закладів».

Проте на практиці не завжди вдавалося повною мірою реалізувати заплановані заходи. Існуюча мережа навчальних закладів неповною мірою задовольняла освітні потреби сільського населення, про що свідчить той факт, що майже в половині населених пунктів немає загальноосвітніх навчальних закладів. У зв'язку з фінансовими труднощами не поповнюється навчально-матеріальна база шкіл, скорочується варіативна частина типових навчальних планів, скорочуються групи продовженого дня, послаблена увага до створення шкіл нового типу [3, с. 1].

Демографічний спад в країні загострив проблему мережі загальноосвітніх навчальних закладів. За період з 1990 р. до 2010 р. кількість загальноосвітніх навчальних зменшилася з 21,8 тис. до 20,3 тис. шкіл, а чисельність учнів у них скоротилася з 7,1 млн. до 4,3 млн., тобто на 40 %. Мала наповнюваність як загальноосвітніх навчальних закладів, так і класів спричинила труднощі з профілізацією, інформатизацією, комп'ютеризацією, запровадженням нових технологій, особливо в сільській місцевості. Частка малокомплектних шкіл становила п'яту частину. За період з 1990 р. по 2010 р. збільшився розрив між сільською і міською місцевостями в забезпеченні педагогічними працівниками з повною вищою освітою початкової школи з 13 % до 15 % [5, с. 39–40].

Для розв'язання цих проблем сільської школи 20 липня 1999 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 1035 «Про розвиток сільської загальноосвітньої школи», якою затвердив Комплексний план заходів щодо розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській

місцевості в 1999/2005 роках.

Цим документом передбачено оптимізацію мережі загальноосвітніх навчальних закладів, матеріально-технічне, фінансове, організаційне, навчально-методичне та кадрове забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості, зокрема затверджено перспективний план підготовки педагогічних кадрів для сільських загальноосвітніх шкіл у 2000–2005 роках.

Згідно наказу Міністерства освіти України від 17.09.1999 року зменшено нормативи граничної наповнюваності класів-комплектів у школах I ступеня відповідно: у складі двох класів – 25 учнів, у складі трьох класів – 15 учнів, у складі чотирьох класів – 10 учнів. Якщо в класі-комплекті є понад 8 учнів, то навчальні заняття проводяться у півтори зміни.

На виконання Комплексного плану заходів Міністерством освіти України розроблено і затверджено «Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» (20 грудня 2002 р.), в якому сказано, що учні, які проживають у селах і селищах, і їх кількість у класі становить менше 5 осіб, мають право на індивідуальне навчання, яке організовується за індивідуальним навчальним планом, затвердженим місцевим органом управління освіти.

Важливим засобом навчально-методичного забезпечення роботи сільських навчальних закладів було заснування журналу «Сільська школа».

Це був суттєвий крок на шляху розв'язання проблем сільської школи.

У 1999 році прийнято Закон України «Про загальну середню освіту». Цим законом узаконено створення навчально-виховних комплексів і навчально-виховних об'єднань, зменшено граничну наповнюваність класів загальноосвітніх навчальних закладів до 30 учнів.

Значну роботу було зроблено щодо формування нового змісту загальної середньої освіти, закріпленого в Концепції загальноосвітньої середньої освіти (12-річна школа) (2001 р.), в Державних стандартах освіти в початковій (2001 р.) та основній і старшій (2004 р.) школах та відображено в навчальних планах, програмах, підручниках, навчальних посібниках тощо. Згідно з новими навчальними планами вивчення іноземної мови розпочиналося з 2-го класу.

У цей період створено нове покоління вітчизняних підручників з усіх навчальних предметів для всіх класів. Зокрема, для початкової школи створено оригінальні підручники з української мови, читання, математики, природознавства, російської мови, образотворчого мистецтва, трудового навчання, художньої праці та ін. (М. Вашуленко, О. Мельничайко, М. Білецька, О. Савченко, Н. Скрипченко, М. Богданович, Л. Кочина, Н. Листопад, Н. Бібік, Н. Коваль, Т. Байбара, І. Гудзик, О. Хорошковська, В. Тименко, М. Кириченко та ін.).

Проте на практиці спостерігається невчасне та неповне забезпечення навчального процесу програмами, підручниками, дидактичними засобами тощо.

Концептуальні засади розвитку загальної середньої освіти конкретизовано в Національній доктрині розвитку освіти в Україні (2002 р.), в якій звернуто увагу на необхідність державної підтримки для здобуття якісної освіти в сільській місцевості, розвиток різних типів навчальних закладів, створення варіативних навчальних програм, збереження та розвитку єдиного освітнього простору [4].

Таким чином, з 1990 р. до 2000 р. сформовано законодавчу і нормативно-правову базу загальної середньої освіти.

25 червня 2013 року указом Президента України затверджено «Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки», в якій підкреслюється, що для здійснення стабільного розвитку і нового якісного прориву в національній системі освіти, зокрема в сільській місцевості, потрібно:

- стовідсоткове охоплення обов'язковою дошкільною освітою усіх дітей п'ятирічного віку через урізноманітнення їх здобуття;
- здійснення оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням демографічних, економічних, соціальних перспектив розвитку регіонів, потреб громадян і суспільства;
- урізноманітнення моделей організації освіти, зокрема для сільських дітей; створення в сільських регіонах освітніх округів, ресурсних центрів дистанційного навчання, філій базових шкіл, домашніх шкіл типу «школа – родина»; удосконалення мережі навчально-виховних комплексів «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад»;
- оновлення цілей і змісту освіти на основі компетентнісного підходу та особистої орієнтації;
- утворення безпечного освітнього середовища;

Важливими складовими державної кадрової політики мають стати поліпшення житлових умов, забезпечення сільських педагогів безплатним житлом з опаленням та освітленням, підвезенням до місця роботи тощо.

Для реалізації пріоритетних завдань Національної стратегії розвитку освіти передбачено виконання завдань та заходів державної цільової соціальної програми «Шкільний автобус» на 2011–2015 роки, відновлення дії державної програми «Вчитель», забезпечення житлом педагогічних і науково-педагогічних працівників [6].

У Програмі економічних реформ Президента на 2010–2014 роки поряд із впровадженням реформ інших галузей народного господарства передбачена реформа освіти, основними завданнями якої є: удосконалення системи управління освітою, покращення якості освіти, підвищення ефективності фінансування, тобто посилення конкурентоспроможності української освіти.

Практика реалізації намічених реформ показала, що обов'язкова

дошкільна освіта поки що не стала більш доступною (дитячих садків стало менше, а співвідношення числа дітей до кількості місць у них збільшилося).

У програмі реформ недостатня увага приділена забезпеченості транспортом школярів, які проживають на відстані понад 3 км від школи. На початок 2011/2012 н.р. тільки 72,8 % школярів у сільській місцевості було забезпечено транспортом за програмою «Шкільний автобус».

На сьогодні ми маємо низький рівень забезпеченості шкіл сучасними засобами навчання, зокрема комп'ютерами. На початку 2011/2012 н.р. в Україні на 1 персональний комп'ютер в школі припадало 16 учнів. Для порівняння в країнах Європейського Союзу цей показник знаходиться на рівні 1–4. Показник підключення шкіл до мережі Інтернет на початок 2011/2012 н.р. становив 69 % [7].

У галузі початкової освіти 20 квітня 2011 року затверджено новий Державний стандарт загальної початкової освіти, який ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів, що зумовлює чітке визначення результативної складової засвоєння змісту початкової загальної освіти [1].

За період дії першого покоління стандартів відбулися істотні зміни в соціальному житті суспільства. «Насамперед утвердилася, поширилася і стала зрозумілою практика нової освітянської парадигми – перехід до особистісно зорієнтованої освіти» [9]. А це вимагає якомога більше наблизити процес навчання і виховання до кожної окремої особистості, врахувавши її здібності, особливості, прагнення, можливості. «І тут на перший план виступає принцип дитиноцентризму, але не в значенні уваги до дитини як такої, до дитини абстрактної, узагальненої, що часто проголошувалось і робилося у нас раніше – а до конкретної дитини з її сутнісними характеристиками» [2, с. 12].

«Компетентнісна освіта, – як зазначає О. Я. Савченко, – більше зорієнтована на практичні результати, досвід особистої діяльності, вироблення ставлень, аніж на обсяг знань» [10, с. 69].

14 березня 2012 року у Верховній Раді України відбулися парламентські слухання на тему: «Освіта в сільській місцевості: кризові тенденції та шляхи їх подолання». Парламент України не вперше звертає увагу на стан освіти саме в сільській місцевості. В 2002 році були проведені парламентські слухання на тему: «Дотримання норм чинного законодавства в галузі розвитку загальної середньої освіти в Україні» і головною тематикою знову ж таки була сільська школа. В 2006 році був проведений День уряду «Про дотримання вимог Конституції України та законів України щодо здобуття якості освіти в сільській місцевості». В 2010 році проводилися парламентські слухання на тему: «Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання». За результатами парламентських слухань Міністерством освіти і науки спільно з Кабінетом Міністрів було розроблено проект закону щодо повернення до 11-річної школи з обов'язковим роком старшої

дошкільної освіти. І це також проблема сільської школи, оскільки в сільській місцевості не вистачає дошкільних закладів.

Екс-заступник Голови Верховної Ради України М. Томенко зазначив: «Ми розуміємо, що немає преференцій для учнів сільських шкіл при зовнішньому тестуванні, немає преференцій для сільських дітей, всі діти в рівних умовах. Тому для нас найважливіше – забезпечити вимоги Конституції і законів України, а саме забезпечити доступну якісну освіту в сільській місцевості» [8, с. 7].

Президент НАПН України В. Кремень, виступаючи на парламентських слуханнях, висловив думку щодо доцільності в населеному пункті сільської місцевості, де є хоча б декілька дітей відповідного віку, залишити початкову школу або дитячий садок. А також він висловився за доцільність проведення експерименту із впровадженням шестирічної освіти для дітей 12–13 років на селі, об'єднання школи і сільського клубу, бібліотеки і створення дієвого освітньо-культурного центру. Для дітей із сіл, що знаходяться близько до районного центру, це можуть бути профільні заклади районного центру. Таким чином вдасться забезпечити профільне навчання сільських дітей [8, с. 19].

Пропозицію щодо шестирічного терміну навчання в початковій школі підтримав народний депутат В. С. Курило. Він вважає, що в такій школі з учнями п'ятого-шостого класу може працювати два вчителі: один викладав би гуманітарний блок, а інший – викладав би природничий блок дисциплін. Такий підхід дасть можливість залишити освіту на селі, а також зекономити кошти на транспорт, убезпечити дітей від щоденних багатокілометрових подорожей [8, с. 37].

На парламентських слуханнях зверталася увага на такі питання:

- зростання кількості малокомплектних шкіл у сільській місцевості і зменшення учнівського контингенту (станом на 2012 р. в Україні є 605 шкіл, в яких навчаються до 10 учнів, майже 1,5 тис. шкіл, у яких навчаються від 10 до 40 учнів); зменшення показника наповнюваності класів у сільській місцевості; зростання кількості учнів у загальноосвітніх навчальних закладах у сільській місцевості, які навчаються за індивідуальною формою навчання;

- оптимізація шкільної мережі в сільській місцевості;

- підвищення якості сільської освіти. Потужне підвищення якості знань – це впровадження інформаційно-комунікаційних технологій з метою забезпечення рівного доступу до якісних знань саме сільської школи;

- завершення започаткованої у 2003 році програми «Шкільний автобус», адже в сільській місцевості понад 276 тис. учнів проживає за межею пішохідної доступності і потребує підвезення, проте забезпеченість транспортом становить лише 67,4 % від потреби;

- забезпечення навчальних закладів, які розташовані в сільській місцевості, якісними педагогічними кадрами. Відсутність соціального захисту (не завжди молодий спеціаліст забезпечується належним житлом,

побутовими умовами, низька зарплата) спричинює проблему плинності педагогічних кадрів з числа молодих спеціалістів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, початкова освіта за роки незалежності України зазнала суттєвих змін. Проте для підвищення ефективності навчально-виховного процесу в початковій школі необхідно розв'язати ще цілий комплекс питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний варіант]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF>.
2. Кремень В. Г. Якісна освіта в контексті загально цивілізаційних змін / В. Г. Кремень // Проблеми якості освіти: теоретичні і практичні аспекти: матеріали методологічного семінару АПН України. 15 листопада 2006 р., Київ. – К. : СПД Богданова А. М., 2007. – С. 7–16.
3. Мелешко В. Перспективи розвитку сільської школи / В. Мелешко // Початкова школа. – 1999. – № 12. – С. 1–3.
4. Національна доктрина розвитку освіти в Україні [Електронний варіант]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
5. Національна доповідь про стан та перспективи розвитку освіти в Україні / Національна академія пед. наук ; [авт. В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін. ; редкол. : В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови) ; за заг. ред. В. Г. Кремень. – 2-ге вид. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 304 с.
6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний варіант]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.
7. Орлова І. Реформа освіти в Україні / І. Орлова // Проект «Популярна економіка: моніторинг реформ» (№ 8). 17 лютого 2013 року [Електронний варіант]. – Режим доступу : http://www.eba.com.ua/static/members_reviews/Case_Study_17_02_2013_UKR.pdf.
8. Освіта в сільській місцевості: кризові тенденції та шляхи їх подолання : науково-практичне видання / автор-упорядник Є. В. Красняков. – К. : Парламентське видання, 2012. – 272 с.
9. Савченко О. Я. Новий держстандарт для початкової школи: від задуму до реалізації / О. Я. Савченко // Педагогічна газета. – 2012. – № 1(210). – Січень.
10. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
11. Савченко О. Я. Про стан та перспективи розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 1999. – № 1. – С. 1–3.